

Lakatos Andor (KFL):

Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések és következtetések

Előadás-vázlat az MFLSZ 2018. évi vándorgyűlésére
2018. szeptember 14. – Levéltári Szakmai Nap
Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

Az előadás forrása: a témával kapcsolatos kérdőívre kapott válaszok (2018. szeptemberében), a kérdőívet ld. a vázlat végén, mellékelve

Mit értünk tömeges digitalizálás alatt?

- 50 ezer feletti képállomány
- a levéltáros által tervezett, módszeres tevékenység (nem ad hoc kutatói igények alapján)

HOL?

15 intézmény és egy több levéltárat érintő, közös projekt adatait-válaszait elemezhettük:

- 3 evangélikus (Őskereső-projekt, EOL, Soproni Egyházközség)
- 3 református (Debrecen, Ráday Lt., Baranyai Egyházmegye)
- 10 katolikus (7 egyházmegyes: Esztergom, Győr, Gyulafehérvár, Kalocsa, Pécs, Vác, Veszprém és 3 szerzetesi: pannonhalmi bencés, jezsuita, piarista)

Az intézmények számát figyelembe véve megállapítható, hogy tömeges digitalizálás az egyházi levéltárak kb. felében, főként a területi illetékességű (egyházmegyei és egyházkerületi, ill. országos) levéltárakban folyik.

MIT?

A digitális képfelvételek száma: 6,2 millió

- anyakönyvi jellegű: 4,6 millió (75%)
- helytörténet (egyházközségek): 540 ezer (9%)
- segédlet (iktató-mutató): 363 ezer (5%)
- egyéb levéltári forrás: 657 ezer (11%)
- milliós képszám két helyen (Kalocsa 1,5 m, Őskereső 1,2 m), kb. félmillió nagyságrend négy helyen (Pécs 710 e, Vác 681 e, Debrecen 578, Győr 550)
- 5,2 millió kép (84%) hat helyen készült, 1 millió kép (16%) a másik tíz intézményben

Az első észrevétel, hogy a képek száma igen jelentős, és az is feltűnő, hogy az anyakönyvi jellegű források meghatározóak (háttérben a családkutatói érdeklődéssel)

Kiemelhető még a helytörténet (9%), a számok itt döntően négy intézményhez köthetők (Debrecen, Győr, Kalocsa, Pécs), itt jellemző az „iratmentés” (plébániák-gyülekezetek látogatásával, iratok begyűjtésével), sőt időnként határon túli, Hungarica-gyűjtés is...

A segédletek aránya (5%) kicsi, de a kutatások szempontjából egyre fontosabbá válnak

MIKOR?

A kezdőpont 2009-2010 táján volt (1-2 intézménnyel kezdődött)

A fordulópont 2014-2015-re tehető (10 helyen azóta kezdték meg a munkát)

A válaszokból jól látható, hogy az utóbbi 3-4 év volt hangsúlyos a folyamatban, az eredmények zöme ehhez az időszakhoz köthető:

- az éves gyarapodás ebben az időben 13 intézmény átlaga alapján: 90 ezer felvétel/év
- az anyakönyvi képfelvételek száma az utóbbi két évben egymillióval gyarapodott

HOGYAN?

A képfelvételek több mint 90%-a a levéltárak saját eszközeivel, az intézményekben készült. A kevés kivétel céges-külsős munkából (pl. Arcanum), ill. az MNL-től átvett anyakönyvi mikrofilm-másolatokból ered.

A válaszadó intézmények rendelkeznek a digitális képek tömeges készítéséhez szükséges „műhelyekkel”, öt helyről több digitalizáló állomás létét is jelezték.

A képfelvételek 75%-a digitális fotó és 25% a szkennelt képek aránya, ez valószínűleg összefügg a munkafolyamatok sebességével is, a fotók ui. gyorsabban készültek.

A válaszok alapján úgy tűnik, a levéltárosok egyaránt törekszenek a szkennelt képek és fotók készítésére is, a előbbinél a lassabb feldolgozás jobb minőséggel, utóbbinál a gyors feldolgozás kutatói célú másolat minőségével párosul.

A képek átlagos mérete 1-5 MB között mozog, az online szolgáltatói verziók inkább 1-2 MB közöttiek, míg az intézmény számára archivált (vízjelezett) példányok kb. 2-5 MB körül vannak.

A szükséges technikai megoldásról valójában a forrás jellegének megfelelően lehet jól dönteni, de a technikai adottságok függvényében vannak helyek, ahol kifejezetten az egyik vagy a másik megoldást részesítik előnyben (azaz csak szkennelnek, vagy elsősorban fényképeznek.)

A képek 70%-ának eredete technikus munkatársakhoz köthető, csak 30%-ot készítettek levéltárosok. Ide kapcsolható, hogy hat helyről jelezték a kedvezményes foglalkoztatási lehetőségek keresését a technikus munkatársak alkalmazásánál.

A képek mennyiségét tekintve a technikus munkatársak váltak meghatározóvá a képi digitalizálás terén, de vannak intézmények, ahol csak a levéltáros digitalizál, és így is szeretnék folytatni a jövőben. A digitalizálással kapcsolatos teendők az elmúlt években több helyen alapot adtak a létszámfejlesztésekhez.

A képi digitalizálásra fordított óraszámot nehéz volt meghatározni, ahol rendelkezésre áll műhely és munkatárs, ott minimum 4, de inkább 8 órás üzemre törekednek. Jellemző összefüggés ugyanakkor, hogy 8 óra képi digitalizálás kapcsán általában 2-3 óra levéltáros szakmai tevékenységet jeleztek (előkészítés, adminisztráció, kapcsolódó kutatószolgálat stb.)

A tömeges képi digitalizálással járó feladatok rendszeres szakmai teendőket eredményeznek a levéltárosok számára, és munkaidejük számottevő részét lekötik (a válaszok szerint átlagosan napi 2 munkaórát igényelnek).

MIÉRT?

A kutatható digitális képfelvételek aránya 90%, de nagyon változóak az e-kutatás lehetőségei a hozzáférés jellegét tekintve. Szabadon, online a képek kb. 5%-a érhető el, a tartalom kb. 75-80%-a regisztrált felhasználók számára hozzáférhető, s a teljes kutatható állomány egy része, kb. 20%-a csak a levéltárakban, helyben használható.

A digitalizálás célja elsősorban a kutathatóság javítása volt, melynek során az egyházi levéltárak többségükben a regisztrált online kutatószolgálat kiépítésére-fejlesztésére törekedtek. A helybeni hozzáférésnél főként állományvédelmi szempontok domináltak.

Online kutatói szolgáltatásoknál a kutatási esetek száma jelentős mértékben, a korábbi forgalom 10-40-szeresére nőtt. (Jellemző éves e-kutatási esetszámok öt nagyobb szolgáltató esetében: Óskereső 39 e, Kalocsa 13 e, Pécs 12 e, Vác 9 e, Győr 7 e). Helyi hozzáférés (kutatószobában történő böngészés) esetén a kutatási esetszámok szerény mértékben növekedtek, lényegesen nem változnak.

Az online hozzáféréssel jelentősen megnő a kutatások intenzitása (a kutatási alkalmak száma és a „lapozások” száma egyaránt), és átlagosan több időt fordítanak a kutatásokra. Tömeges digitalizálás >>> tömeges kutatási lehetőség...

A kutatás lehetőségei még a helyi hozzáférés esetén, a levéltárban is jelentősen javulnak, nem elhanyagolhatóak ui. az állományvédelmi szempontok, s a digitálisan kutatható (elektronikusan egymás után nyitható-zárható) források fizikai mozgatása gyakran jóval több időt igényelne, sokszor lehetetlen volna.

Az e-kutatói regisztráció általában díjköteles, ezt időnként bírálják a közlevéltárak részéről.

Az e-kutatás általában olcsóbb a helyben történő kutatásnál (utazásokat, munkaidő-kiesést stb. figyelembe véve), s a bevétel mértéke (kb. 5-10 Ft/felvétel) évek távlatában is „csak egy láb” a rendszerben, a létrehozás-működtetés költségei ennél jóval magasabbak voltak, és általában nem álltak rendelkezésre a feladat nagyságával arányos, jelentős céltámogatások.

MI IS TÖRTÉNT VELÜNK?

Az elmúlt néhány évben *a tömeges digitalizálás az egyházi levéltárak életének is része lett*, szép csendesen jellemzővé vált, alaposan átalakítva életünket és teendőinket. Erre a munkára bennünket nem jogszabály kényszerített, a folyamat során *elsősorban a kutatói igényeket vettük figyelembe*, s *az ezzel kapcsolatos „nyomásnak” engedtünk* (ld. család-kutatók és anyakönyvek, helytörténet dominanciája), *hozzátéve a magunk állományvédelmi szempontjait* és az iratmentés, ill. dokumentum-gyűjtés lehetőségeit.

A tömegessé váló e-kutatással időközben új alapokra helyeződtek kutatói kapcsolataink, sok-sok új teendőt, de egyben új lehetőségeket is jelentve (ld. Év Kutatóhelye-díjak sora a szolgáltató levéltáraknál). Tíz éve még túlzónak tartottuk azokat a kutatói igényeket, hogy forrásainkat az interneten, otthonról használhassák, mára mindez lehetségessé, s a „szolgáltató levéltárak” jegyében megszokottá vált. Az is előfordult, hogy összefogva „terelgetni” is próbáltuk a kutatói érdeklődést, ld. a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesület (MELTE) 1944-45-ös halotti anyakönyvi szolgáltatását (a háborús veszteségek kutatására).

A folyamat minden bizonnyal erősödni fog, a kutatásoktól függetlenül a tömeges digitalizálás valószínűleg az iratok tulajdonosai, *a fenntartóink számára is egyre fontosabbá válik majd* (biztonsági másolatok, helytakarékosság és egyéb szempontok miatt), s *a többlet teendők kapcsán bizonyos személyi fejlesztések már az elmúlt években is lehetővé váltak*. Az elmúlt évtizedben levéltáraink átlagosan másfél személyes intézményekből három személyes levéltárak lettek, s ha ez nem is tekinthető kifejezetten a digitalizálás eredményének, összefüggés-kapcsolat kétségtelenül van a két folyamat között.

Pozitívumként értékeljük, hogy *a tömeges digitalizálás intézményeinkben egyelőre a levéltárosok irányítása alatt, „saját hatáskörben” maradt*, megőrizve a szakmaiságot. Ezt az értéket jó volna megtartani, ehhez informatikai és technológiai tudásunk folyamatos fejlesztése szükséges (elkerülhetetlenül, ebben a gyorsan változó környezetben), hatékony kutatószolgálattal és szélesebb alapokra épülő, újszerű eredményekkel.

A folyamat *alkalmat ad a szakmai- és egyéb összefogásra* (pl. öt szolgáltató levéltár működik egy közös szerveren), s a rendszeres találkozókra, eszmecserére is. A MELTE megfelelő szoftveres környezet (felhasználható modulok) biztosításával, ill. közös szolgáltatások indításával szeretné segíteni a levéltárakat. Az elkövetkezendő években ez várhatóan hangsúlyos tevékenység lesz az egyesület életében, összehangolva a segédletek Arca (AtoM) adatbázisával.

Az „elkerülhetetlenség” furcsa, gyakran visszatérő érzésével kapcsolatban idézzük az egyik beérkezett válasz megállapítását a digitális képek számának növekedéséről: *„bármit is tegyünk, a képek száma nő, mint tengerben a műanyag”*. Folytatva ezt a tenger képet-hasonlatot, zárásként csak annyit tennék hozzá, hogy a nagy hullámokkal szemben állva maradni lehetetlen, de ha odafigyelünk, és merünk jó ütemben elrugaszkodni, meg is lovagolhatjuk őket...

Kérdőív a tömeges digitalizálás tapasztalatairól, az egyházi levéltárakban

A kérdések után kérjük a megfelelő számadatokat a sorok végére beírni, ill. választható érték esetén a megfelelő választ aláhúzással jelölni! A kitöltés kb. 10 percet vesz igénybe. A válaszokat összesítjük, és statisztikailag hasznosítjuk (átlagok, minimum- és maximum értékek stb.), ezért nem szerepeltetjük a levéltár nevét.

1.) A digitalizált képanyag mennyisége, tartalma (képszámok beírásával, ezres nagyságrendben)

- 1.1.) Kb. hány digitális képmásolatot őriz a levéltár? ezer kép
1.2.) Milyen az említett képanyag tartalmi megoszlása?
- anyakönyvi jellegű (eredeti, másodpéldány, mikrofilm): ezer kép
- helytörténeti jellegű (összeírások, plébániákon keletkezett egyéb dokumentumok stb.): ezer kép
- irattári-levéltári segédlet jellegű (protokollum, iktató-mutató): ezer kép
- egyéb levéltári állomány (pl. vizitációs jegyzőkönyv, fontosabb forrástípusok kiemelhetők): ezer kép

2.) A digitalizált képállomány kutathatósága

- 2.1.) Kb. hány százaléka kutatható a digitalizált képállománynak? %
2.2.) A kutatható képállomány hozzáférhetősége:
- online (teljesen szabadon) hozzáférhető: %
- online (kutatói regisztrációval) hozzáférhető: %
- offline (helyben, kutatószobában) hozzáférhető: %
2.3.) Milyen hatása van a digitális képállománynak a kutatásokra?
- hagyományos kutatási esetek száma 2017-ben (eset)
- elektronikus kutatási esetek száma 2017-ben (eset)
- hagyományos kutatási esetek száma az e-kutatást megelőző időben: (eset)

3.) A digitalizált képállomány létrehozása

- 3.1.) A képállomány létrehozásának módja
- saját eszközökkel, a levéltár irányításával %
- más intézménytől-cégtől átvett, kapott képanyaggal %
3.2.) Melyik évtől kezdődően végez tömeges digitalizálást a levéltár? évszám
3.3.) Milyen mértékű az éves gyarapodás (kb. az utóbbi három év átlagában)? ezer kép

4.) Gyakorlati részletek

- 4.1.) Jó minőségű, archivált képek létrehozására törekednek (főként szkenneléssel, min. 300 dpi): igen – nem
4.2.) Kutatási célú, olvasható képek létrehozására törekednek (főként fotózással): igen – nem
4.3.) A levéltárban őrzött, archivált-kutatott képek átlagos fájlmérete (-tól -ig): MB
4.3.) Az intézményben működő digitalizáló műhelyek-állomások száma (amelyen rendszeresen dolgoznak):
4.4.) Fotózást/szkennelést rendszeresen végző munkatársak száma:
4.5.) A digitalizálást levéltáros munkatársak végzik: igen – nem
4.6.) A digitalizálást erre a célra alkalmazott, technikus munkatársak végzik: igen – nem
4.7.) A digitalizálást végző munkaerő alkalmazásánál törekednek-e a kedvezményes foglalkoztatásra (pl. közmunka, rehabilitációs programok, fiatalok foglalkoztatási kedvezménye stb.): igen – nem
4.8.) Egy-egy munkanapra vetítve, átlagosan milyen óraszámokban dolgoznak a digitalizáló munkatársak? (pl. két félállású részmunkaidős együtt 8 h, egy fél éven át alkalmazott főállású éves szinten, átlagosan 4 óra stb.)
..... óra/nap
4.9.) Egy-egy munkanapra vetítve, átlagosan milyen óraszámokban tevékenykednek a levéltárosok a digitalizálással kapcsolatos feladatokkal (adminisztráció, anyagok előkészítése-szállítása, esetleg képi digitalizálás, kapcsolódó segédletek készítése, biztonsági mentések, e-kutatók kezelése stb.)? óra/nap